

Opponensi gondolatok PAP NORBERT

”Magyarország és a Balkán – kapcsolati terek és helyek”

című MTA doktori értekezéséről

A jelölt értekezése 183 oldalon, bő szakirodalmi listával, kiegészítve 6 oldal melléklettel és 33 ábrával készült el. A kapott útmutatóban, csak szűkszavúan közölt leírás alapján az alábbi vélemény a mű tudományos eredményeit, újdonságait, érdemeit és hiányosságait ismerteti.

Tudományos eredmények

A dolgozat szerző által explicit kimondott és vállalt tudományos eredményei (tézisei) a 159-160. (a tézis füzetben 18-19.) oldalon olvashatók. Ezek 6, jól elkülönített pontban, áttekinthetően, logikusan lettek összegezve, és az előírásoknak megfelelően a dolgozatban taglalt témákat foglalják össze. Elsőként kiterjed a *balkanizáció*, mint az állami keretek szétaprózódásának kérdésére (mennyiben tér el – ha eltér – a már leírt jelenség a Hartshorne modelltől), illetve arra hogy a magyar társadalom hogyan tekint a Balkán-félszigetre.

A szerző ezzel kapcsolatban arra a megállapításra jut, hogy a magyarság a Balkánt egy saját településterületétől *különböző civilizációs térségnek* tekinti, amely az *iszlámmal történő konfliktusában döntő jelentőséggel* bír a történelem során. A továbbiakban a dolgozat a lehető legsokrétűbben (többek között a gazdasági kapcsolatok, biztonsági igények, vagy éppen a magyarok által látogatott turisztikai desztinációk szempontjából) *meghatározza a magyar kapcsolati tereket*.

Végezetül a tézisek sorát egy esettanulmány zárja, melynek keretein belül a I. Szulejmán szigetvári türbéjének földrajzi meghatározása alapján az 1566-os eseményekkel kapcsolatos *szimbólum-rendszer értelmezését* sorolja a szerző az eredmények sorába. Ez utóbbit azért tartja fontosnak mert ennek feltárása annak a történelmi korszaknak a megértéséhez nyújt adalékot a földrajztudomány oldaláról, amelynek máig ható következményei több földrajzi dimenzióban (pl. város-vidék, centrum-periféria) is értelmezhetők.

A dolgozat újdonságai, érdemei, hiányosságai

Általános megjegyzések

A fenti tézisek új eredményeknek foghatóak föl, különösen a Szigetvár-Turbék esettanulmány kapcsán elérteket tarthatjuk kiemelkedőnek. A többi tézis egy része között található olyat is, ami a szerző korábbi eredményeihez sorolható. Ez utóbbiak megalapozzák a dolgozat fókuszában lévő projekt kutatási eredménye köré fölépített irányvonalat is. Az eredmények jól láthatóan a szerző által vezetett projektek során, interdiszciplináris team-munkában keletkeztek. Nyilvánvaló, hogy manapság

már a társadalomtudományokban sem lehet, már alapszinten sem, eredményt, eredményeket elérni magányos, elefántcsont tornyába zárkózó tudósember attitűdjével. Ugyanakkor egy ilyen szintetizáló műben jobban kell hangsúlyozni konkrétan a jelölt eredményeit.

A dolgozatot elolvasva az opponens általános benyomása az volt, hogy a tartalmában heterogén, kissé eklektikus, a szerző különböző tematikájú, sok esetben korábbi, különböző módszertannal végzett kutatásainak eredményeit nem sikerült maradéktalanul összecsiszolni, az egyes fejezetek összekapcsolható vegyértékeit pedig nem mindig sikerült megtalálni. Legalábbis úgy nem, ahogy azt a szerző a dolgozat eredményeinek tézisszerű felsorolásában leírta. A fejezetek tartalma több helyen inkább leltár jellegű felsorolásokból, sok esetben általános megállapításokból, a korábbi projektek, munkák, cikkek sokszor csupán rövid összefoglalásából áll.

A dolgozat struktúrájára vonatkozó észrevételek

Tapasztalva a pécsi geográfus iskola utóbbi évtizedekbeli kiadói aktivitását az alábbi gondolataimat leginkább a mű monográfiakénti megjelenítése kapcsán lenne érdemes tovább gondolni. A dolgozat tartalma, a szintézisre való törekvés láthatóbb, ha mindjárt az elején megjelenik konkrétan, röviden, tömören összefoglalva a kutatási téma aktualitása, fontossága az ország külpolitikai doktrínája, illetve generálisan a magyar társadalom szempontjából. Ezt én személy szerint inkább egy *bevezetésben* és nem egy előszóban látnám érdemesebbnek.

A téma, illetve az azzal kapcsolatos földrajzi problémák tudomány-történeti-, valamint *elméleti háttérének* összefoglalása belehelyezné a kutatásokat egy tágabb kontextusba és megmutatná nemcsak a szakmai érdeklődőknek, hogy a leírtak nem pusztán a szakirodalom összefoglalásai, hanem a szűkebb és tágabb társadalmi problémák kontextusaiba is beágyazott a lehetőségekhez mérten. Az világos, hogy napjaink eseményei, kihívásai nagyon bonyolultak és összetettek. Éppen ezért egy ilyen összefoglalás segíti az olvasót is a tájékozódásban.

A dolgozat szerkezete az olvasó számára is világosabb, ha – némiképp iskolásan is – de külön fejezetet kap a *célkitűzés*, amelyben a mű célját egyértelműsíteni lehet. Az olvasó (tájékozatlan opponens) választ kaphat, pl. arra a kérdésre is, hogy a mű a jelölt eddigi, munkásságának tényszerű összefoglalása-e, vagy esetleg annak szintézise. Az ebben a részben összefoglaltak pedig emellett kontrollként is funkcionálhatnak, összevetve a tézisekkel, ellenőrizendő a feltett kérdésekre mennyiben sikerült választ kapni.

A véleményem szerint fontos szintézist erősítheti a *módszertani készlet* külön fejezetben történő bemutatása, amelyekkel a szerző a kutatási eredményeihez eljutott. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a módszerek leírása, kiválasztásuk indoklása, a nehézségek és buktatók összefoglalása a megfelelő hivatkozásokkal, utalásokkal nemcsak alátámasztja, hitelesíti az elért eredményeket, hanem elvárt a tudományos igényű munkák esetében.

Az eredményeket taglaló fejezeteket követően a konklúzió (következtetés) mellett

indokoltnak tartanék (akár egy alfejezetben) „a kutatás jövőbeni irányai”-ról is írni, hiszen ez a mű – a szerző saját bevallása szerint is – sok helyen újabb megválaszolható kérdésekbe ütközik, amiket e helyütt nyilván nem indokolt kifejteni, de mindenképpen tovább lehet, sőt sok esetben tovább kell majd később gondolni.

A dolgozat struktúrájáról írt gondolatokat kiegészítve, felhívom a figyelmet, hogy a *tartalomjegyzék* tagolása csupán a fő- és alfejezeteket, a számozott címsorokat tartalmazza. Több fejezetben azonban további részfejezetek találhatunk. Ez nem feltétlenül szakmai probléma, de indokolt ezeket (címsor_3) is szerepeltetni a mű elején lévő tartalomjegyzékben. A kellő részletességű, a belívvel egyező tartalomjegyzék nemcsak tipográfiai kérdés, hanem az olvasó orientációját is nagyban segíti.

A dolgozat főbb megállapításaival kapcsolatos észrevételek

1) Az „Előszó”-ban, kissé eklektikusan több, a tudományos igényű munkákban indokolt téma helyet kap (témafelvetés (3. o), módszertan (6-7. o), a szerző kutatási előzményei (4-6. o)) – Úgy vélem ezeknek a roppant fontos dimenzióknak a taglalását az előbb említett módon külön fejezetbe célszerű tenni.

2) Az előszó után az első fejezet („*A kritikai geopolitika és a magyar szempontok*”), amely rövidebb az ezt megelőző előszónál, a kritikai geopolitika fogalmának (elméleti háttérének(?)) bemutatását sejteti. – Ezzel szemben ez a részfejezet inkább a magyar szempontok taglalására szorítkozik; a kritikai geopolitika elméleteinek a magyar szempontokhoz való viszonya és nézőpontjai, esetleges különbségeinek ütköztetése elmaradt.

3) „*A Balkán-félsziget a világpolitikában*” című fejezet a világ- és európai történe-
seket meghatározó hatalmak (Oroszország, USA, Németország), illetve a Balkánt érdekszférájuknak tekintő országok (Törökország, Olaszország) térséggel kapcsolatos, felsorolás szerű külpolitikai alapelveinek leírását tartalmazza. Végül az EU generális Balkán politikáját foglalja össze. – Ez utóbbi ténnyel kapcsolatban érdekes Németország és Olaszország ebből a szempontból kettős szerepe. Ezért is ad leginkább ez a témakör terepet annak, hogy explicit összehasonlítsa a szerző a különböző nézőpontokat és annak tanulságait összevesse a magyar nézőpontokkal. Ezzel rámutatva a jelenségek jelenlegi összetett voltára. Ennek a gondolatnak a körbejárása azonban szintén elmaradt.

4) A következő 3. fejezet („*A Balkán politikai földrajzi képe magyar szempontból*”) a Balkán pozícióját vizsgálja a magyar területek irányából a klasszikus földrajzi keretek (természeti kép, úthálózat, politikai keretek, azok stabilitása és a nemzeti identitás kérdőjelei) szempontjából. – A kérdés fenti keretek közötti vizsgálata nem indokolatlan, de a „*térszemlélet*” tartalma a mai progresszív földrajzban árnyaltabb jelentéssel bír. Így a Balkán lehatárolásának kérdése helyett sokkal inkább a politika (fizikai és társadalmi)térkitöltésére, a határok szerepének időbeli változására, a tér illetően történő kitöltésének (fizikai és társadalmi) akadályaira kellene helyezni a hangsúlyt, annál is inkább, mert ennek figyelembevételével könnyen átszerkeszthető a fejezet, hiszen ezen szempontokat indirekt módon tartalmazza is. Ezen túl pedig

a 3.5 alfejezetet, amelyben a balkáni állami terek stabilitásáról van szó, talán jobb lett volna külön fejezetbe tenni, mivel nem feltétlenül a Balkán magyar szempontú politikai földrajzi képe témájához (3. fejezet) kapcsolódik, hanem sokkal inkább általános érvényű megállapításokat tartalmaz.

5) Magyarország történelme során immár több száz éve kapcsolódik a Balkánhoz. E kapcsolódási pontokat foglalja össze a 4. fejezet (*Magyarország kapcsolatai a balkáni térséggel*). Az alfejezetek témái, nevezetesen, hogy milyen a magyar társadalom Balkán képe, milyen földrajzi tartalma van, ebben milyen kapcsolati szintek vannak, illetve a magyar gazdaságnak van-e reális keresnivalója a térségben, jól megágyaznak a dolgozat eddigi részeiben is jelzett fővonulatának, a következő részben taglalt esettanulmánynak. – Ez a fejezet, hasonlóan az előzőekhez, tartalmaz kutatási előzményeket, melyek közül több hivatkozás is a szerző saját, korábbi kutatásaira utal. Az első alfejezetcímbe jelzett témák relevánsnak tekinthetők, ugyanakkor ennek első két részfejezete (*„A Balkánról alkotott magyar kép”*, *„A Balkán a magyar társadalom mentális térképén”*) csupán rövid összefoglalása a jelzett témának, annak ellenére, hogy lehetőség volt e helyütt ezzel kapcsolatban pl. a magyar társadalom Balkán-képének gyökereit feltárni és ellentmondásait felvázolni. Illetve annak lényegét megragadni, hogy hazánk déli és a Balkán északi pufferzónája között milyen következményekkel jár egy határzár megléte.

6) A dolgozat legjelentősebb, a nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő része a Szigetvár-Turbék komplex kutatást bemutató esettanulmányt tartalmazó 5. fejezet (*„Szigetvár-Turbék – A szigetvári Szulejmán türbe történeti és politikai földrajzi jelentősége”*). A négy alfejezetre tagolt rész a történeti háttérre építve mutatja be a lokalizációs folyamat földrajz oldaláról történő hozzáadott értékét (Hol lehetett az objektum? Milyen a keresett objektum vélt helyére vonatkozó hesszint lehet kizárni a térképi és az egyéb források alapján? stb.). A türbe megtalálásának jelentőségét az emlékezetpolitika és a szimbolikus térfoglalás összefüggéseivel foglalja össze. Ebben leginkább arra a kérdésre keresi a szerző a választ, hogy mit jelent Szigetvár (Szulejmán, Zrínyi, illetve maga a vár körül zajló korabeli csata) a modern Törökország, Magyarország, illetve Horvátország lakóinak ma. Végezetül pedig a jövőre nézve az emlékhelyek, a türbe gazdasági jelentősége következik. – Itt jegyezném meg, hogy az elméleti háttér ebben a fejezetben támasztotta volna leginkább alá a különböző megközelítéseket, illetve az abban megjelenő narratívákat. Bár a „védők” és az „ostromlók” tereit bemutatott fejezet több képpel illusztrált, a konkrét helyszín(ek)ről csupán kettő kép készült. Itt több lehetőséget mulasztott el a szerző a mondandóját alátámasztandó képi dokumentációval kapcsolatban, azzal együtt, hogy a 33. ábra jól összegzi az esettanulmányban górcső alá vett teret. Emellett a fejezet részösszefoglalása és a dolgozat végső konklúziója több bekezdésben jelentős szó szerinti átfedéseket tartalmaz.

Az ábraanyag és könyvészeti listájával kapcsolatos észrevételek

Külön kell szólni a dolgozat ábraanyagáról, leginkább azért, mert a mai rohanó, globalizált világban a gondolatok, folyamatok, illetve ezek térbeliségének, „föld-

rajzosságának” kommunikálásában a képi megjelenés egyre nagyobb, esetenként kizárólagos szerepet játszik, így a modern geográfia egyik legnagyobb kaliberű, „konzervatív fegyvere” a térkép. Ehhez ma már széleskörű technológiai háttér is segítséget nyújt, amit akár már egy személy is jól kezelhet.

A dolgozat elvileg 33. ábrát tartalmaz, annak ellenére, hogy egy részük (szám szerint 7) fénykép (2 reprodukció, 5 fénykép felvétel). A 26 db grafikailag eklektikus, vegyesen színes és fekete-fehér kivitelezésű tényleges ábrából 2 folyamat, illetve modell ábra, a többi (24 db) térképnek tekinthető.

A dolgozat legújabb eredményeit a legjobban a 12., a 17/a., b., c., és a 27. térképek reprezentálják. A balkanizáció folyamatának legutóbbi 250 évét a 12. ábra dinamikus is mutatja, mivel 10 időpontban mutatja az államok fővárosait az államterület méretarányának megfelelő kis négyszögekben. A 17/a., b., c. térképek a korabeli Magyarország déli határának védelmi vonalait ábrázolják a 16. századi végvárrendszer és a 20. század ötvenes éveiben, valamint napjainkban. Az ábrák önmagukban is mutatják, hogy hazánk délről, a Balkán felől védhető legnehezebben és innen a történelem során is vélt/vagy valós fenyegetettséget érez ma is a társadalom. Így tehát ennek összefoglalása teljes mértékben indokolt.

Úgy vélem az új eredmények képi alátámasztása, az előszóban leírt szintézis a 27. térképsorozattal sikerült leginkább. Itt az esettanulmányként szolgáló mintaterület földrajzi meghatározása (A, B részterkép), régészeti jelentőségének bemutatása (C részterkép), illetve a keresett épület falazatának geofizikai méréssel valamint térképészeti módszerekkel történő ábrázolása (D részterkép) történt meg. Az utolsó (F részterkép) bélyegtérkép a kutatás, az előző ábrákon való bemutatásának szintézisét mutatja. Itt lehetett volna nagyobb méretben, főleg a D és az E részterképeket elkészíteni, egyrészt mert a túl kicsi méret nehezíti az értelmezést, másrészt mert ez az ábra mutatja be legjobban az esettanulmány földrajzos vonatkozásait, hiszen annak alapjaként, esszenciájaként is felfogható.

Az ábrák további csoportja átvett, tartalmilag saját hozzáadott értéket kevésbé mutató térkép (7., 9., 10., 14., 21.). A GIS alapú térképek esetében a vizsgált területek sok esetben az olvasó számára nehézkesen értelmezhető módon lógnak a levegőben és csak az országokat jelölő poligonok színezése (1., 4.), esetleg néhány jel, felület (2., 19., 20., 23.), vagy határvonal (11.) a tartalmi elem.

A térképek formai kivitele és számozása esetén nem mindig érthető a térkép méretezése, miért pont azok a térképek lettek kihajtható, A-3-as méretűek és miért nem vont a szerző össze tartalmakat, ott ahol ez lehetséges lett volna. Az 1. térkép, bélyegtérképei túl kicsik, a két tartalmat egyoldalas vagy nagyobb (A-3-as) méretben áttekinthetőbben lehetett volna prezentálni. A 3. térképen a vonalas tartalmak kisebb méretben is látszódtak volna. Ez utóbbi igaz a 16., 18 és 23. térképekre, illetve azok jeleire is. A térképek számozása is többször ellentmondásos. Az 1. térkép két része fizikailag is elkülönül a dolgozatban egymástól, a 16/a és 16/b térkép nyilvánvaló különböző tartalma ellenére csak indexekben különböznek egymástól (Ebből a szempontból a 17. térkép esetében látom csupán indokoltnak az indexelést).

Az ábraanyag mellett meg kell említeni a majdnem 600 darabból álló könyvészeti listát. Ennek számossága már önmagában imponáló, annak ellenére, hogy közel 80 mű (az összes 14%-a) önhivatkozás. A dolgozat általános témájának (és továbbgondolásra alkalmas, a földrajzban is releváns mellékszálainak – pl. szimbolikus terek, megélt tér, városi térhasználat) interdiszciplináris és nemzetközi kontextusa erősíthető lett volna még további, a Balkánt, a balkáni népeket kutatásaik fókuszába állító magyar és külföldi történészek, szociológusok, földrajzosok eredményeinek bevonásával. Alacsonynak mondható a téma szempontjából releváns kutatásokat folytató helyi szerzők műveinek megjelenése, illetve eredményeik dolgozatba történő beépítése.

Konklúzió

A szerző által fent idézett tézisek tudományos eredményeknek minősülnek. Ezek tételesen az alábbiak:

- 1) A balkanizáció vizsgálata a Hartshorne modell segítségével;
- 2) A magyar szempontú, balkáni kapcsolati terek (mint eltérő civilizációs térség) feltárása és feldolgozása, ezáltal pedig a magyar-”balkáni” viszonyrendszer árnyalása
- 3) Nagy Szulejmán türbéjének feltárásával kapcsolatos szimbólumrendszer értelmezése

Így észrevételeimet is figyelembe véve a mű értékelése nyomán javaslom a dolgozattal kapcsolatos nyilvános vitát.

Kelt: Budapesten, 2017. Június 22-én

Bottlik Zsolt ELTE
Földrajz és Földtudományi Intézet